

Ekohistoriografija nadriprimaljstva („ECOHISTORYOGRAPHY OF THE QUACK MIDWIFERY“)

Dubravko Habek

Klinika za ginekologiju i porodništvo Kliničke bolnice "Sveti Duh", Zagreb

Sažetak

Nadriprimaljstvo kao javnozdravstveni problem je stoljećima opstojalo kao rezultat neprosvjećenosti, primitivizma, praznovjerja, nepovjerenja i tradicije. Trudnoća, porođaj i babinje bila su mystificirana stanja gdje je nadriprimaljstvo i srednjovjekovno vještice nalazilo svoje mjesto. Kriminalni pobačaji, čedomorstva, brojne smrti roditelja i babinjača te novorođenčadi kao rezultat nadriprimaljstva bila su zakonom terećena. Isprva povezivajući s vješticama, a nakon ukidanja „Malleus maleficarum“ u doba prosvjetiteljstva i ozakonjenja primaljstva, pojedine komponente nadriprimaljstva ipak sporo nestaju iz svakodnevice i viđaju se donedavno u našim krajevima.

Ključne riječi: javno zdravstvo, povijest, primaljstvo, nadriprimaljstvo, legislativa

Abstract

Quack midwifery persisted for centuries as the result of the lack of enlightenment, primitivism, superstition, distrust and tradition. Pregnancy, delivery and puerperium were mystified states where quack midwifery and medieval witchcraft found their place. Criminal abortions, infanticide, numerous deaths of parturient and puerperal women and neonates due to quack midwifery malpractice were punished by law. At first attributed to witchcraft, particular components of quack midwifery vanished slowly from daily routine upon the Malleus maleficarum annulment in the era of Enlightenment and legalization of midwifery, and could until recently be seen in some parts of our country.

Key words: public health, history, midwifery, quack midwifery, legislative

UVOD

Kroz povijesni razvoj, umijeće primaljstva bilo je razapinjano između visoko cijenjenog zvanja i kriminala: izazivanja pobačaja, čedomorstva, svađenja... Primalje su bile osobe prvog kontakta, jedine uz roditelja, a sudbine rođene i nerođene djece, roditelja i brojnih obitelji bile su u njihovim rukama. Do uvođenja obveznog aprobiranog, školovanog primaljstva u kasnom srednjem vijeku u srednjoeuropskim krajevima, nadriprimaljstvo bilo je značajan socijalni i javnozdravstveni problem, koji se, nažalost, viđao donedavno.

Nadriprimaljstvom su se bavile neuke, nepismene uglavnom starije žene, koje su svoj zanat učile od svojih majki, baka i drugih „iskusnih“ žena., tzv. aborterki. Njihov je zanat nerijetko bio isprepleten teurgijom, magijom, pa nije čudno što su upravo takve „babice“ bile proglašavane vješticama i osuđivane na smrt lomačom. Tako su i primalje (njem. „Hebammen“), u njemačkom govornom području nazivale „Hexenammen“ (njem. Hexe-vještica), „Hexe und Zauberinnen“ (vještice i vračare, u našim krajevima „coprnjice“), a njihovo zanimanje, vještici zanat, njem. *Hexerei*. Višestoljetni zakon o progonu vještica „Malleus Maleficarum“ kojim je smaknuto tisuće žena („gynocid“), ukinula je carica i kraljica Marija Terezija u sklopu svojih prosvjetiteljskih ideja u drugoj polovici 19. stoljeća. Čak su i stručne i povijesne razlike između „vještijeg zanata“ i nedvojivo etičkog sestinstva i primaljstva obrađivane u zasebnim publikacijama „Hexen, Hebammen und Krankenschwester“ (njem. „Vještice, primalje i medicinske sestre“) (1,2,3).

Prijelaz oficijelnog primaljstva u nadriprimaljstvo i obratno, bilo je rezultatom siromaštva, bijede i nedovoljne socijalne osjetljivosti za izuzetno humano i teško zvanje. Tako su i neke primalje posegnule za kriminalnim radnjama u okviru svoje djelatnosti i svoju struku pretvorile u kriminalnu.

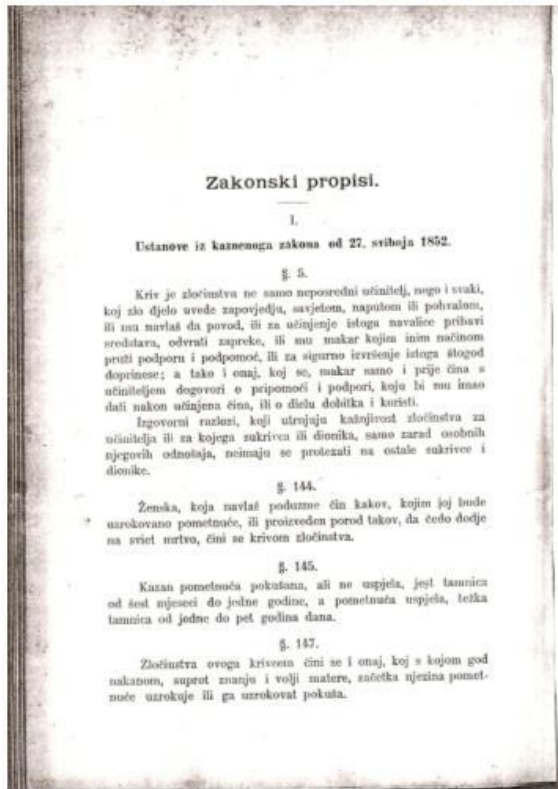
Uz nadriprimaljski posao, nestručnog i empirijskog „vođenja trudnoća i porođaja, njege novorođenčadi i babinjača“, izvođenja čedomorstva, ove su nadriprimalje najčešće obavljale pobačaje, što Habelić u svojim djelima kaže: „napajanjem, vračtvom, čemerom, bijenjem, skakanjem ali tancem i plesom, velikim putovanjem, bremena teškoga nošenjem, teškom trudom i delom“ (4). Svoj su posao obavljale uglavnom noću, u mijazmičkom ozračju, same sa ženom, s kricima iz potleušica s ruba naselja ili u šumi, a sve obavijeno velom mističnog..... Preporučalo se u bilogorsko-moslavačkim krajevima da su „coprnjice-babice“ hodale noću kao „danja“, letjele na metli i „tancale“ nakon mazanja coprnjom masti ispod pazuha...(5).

No, razvojem renesanse i buđenjem humanističkih ideja, ove su mračnjačke radnje bile kažnjive, a takve (nadri) primalje, kako je poznato, proglašivane vješticama koje su završavale onako kako su i same uništavale (ne) novorođeni život. Zbog navedenih razloga i dio srednjovjekovnih neškolovanih, samoukih brijča-ranarnika (prijeteća kasnijih učenih kirurga), nerijetko i samih šarlatana u svom poslu, ignorirali su djelovanje primalja.

Javnozdravstveni problem i legislativa nadriprimaljstva obradit će se u ovome radu, s naglaskom na medikohistoriografska zbivanja u Hrvatskoj.

LEGISLATIVA I NADRIPRIMALJSTVO

Zdravstvenim prosvjetiteljskim nakanama austrijskoga carstva temeljem *Normativum sanitatum* iz 1770. godine, reguliran je i rad primalja, a nadriprimaljstvo zabranjeno i zakonom terećeno. I kasniji zakoni u Habsburškoj Monarhiji koji su se primjenjivali na našim prostorima, sadržavali su legislativne klauzule o primaljstvu i nadriprimaljstvu (6).

Slika 1. Zakonski propisi iz Kaznenog zakona 27. svibnja 1852. godine koje se odnose na kriminalni pobačaj (6).

Također, navedenim kaznenim zakonom reguliran je rad i drugih tadašnjih zdravstvenih djelatnika u području primaljstva i porodništva. Pa tako u navedenim paragrafima stoji sljedeće:

§ 359.

„Liječnici, ranarnici, apotekari, primalje i mrtvozorci, držani su svaki put, kad im se namjeri bolest, ranjenje, porod ili smrt, u kojima ima sumnju kojega zločinstva ili prestupka uopće silovite koje ozlede, zrokovane po inom kom, obavijestiti o tom vlast odmah. Ako to propuste, tvore prekršaj i kazne se globom od deset do 100 forinti.“

§ 498.

„Liječnik ili ranarnik, primaljnik ili primalja, koji drugomu komu, a ne vlasti na uredovni upit, otkrije tajnu koje god osobe, povjerene njihovoj pregledbi : imadu se za taj prekršaj kazniti prvi put zabranom praktike na tri mjeseca, drugi put na godinu dana, a treći put zavazda.“

Nedugo za navedenim zakonom izdana je i „Naredba Ministarstva unutarnjih djela od 6.3.1854. valjana za svekolike krunovine, o nepovlađenom obrtnom izvršivanju primaljstva“ u kojoj stoji (7):

„Ministarstvo unutarnjih djela izjavljuje u sporazumu s ministarstvom pravosuđa: da u mjestima, gdje imade ispitanih primalja, i u okolnostima, gdje se primalja takova lako dobiti može, proti osobama, koje primaljstvo za plaću i kao obrt izvršuju nepovlađeno, imadu političke vlasti uredovati i dosuđivati primjerene globe ili polag okolnosti primjerene kazne zatvora, i to po mjeri, koja ja za političke vlasti, što se kažnjena tiče ustanovljena; nakoliko t.j. takova primaljska djela ne budu ujedno skopčana s takovim činima ili propustima, koji su po postojećim zakonima prikladni, da ih raspravljaju i sude sudovi kazneni.“

Nestankom Habsburške Monarhije nisu nestali pozitivni zdravstveni propisi, dapače, neznatno su modificirani regulirali primaljstvo i kažnjavali nadriprimaljstvo. Tako je 1927. godine izdan pravni propis „Uputstva za babice u Kraljevini Jugoslaviji“, u kojemu je jasno preciziran rad i ovlasti primalja, u kojemu između ostalog stoji (8):

§ 17.

„Ona babica koja izvrši pobačaj, čedomorstvo, koja dijete ostavi, ukrijumčari ga ili zataji, koja izvrši umorstvo iz nepažnje ili koja je saučesnik u svemu tome, odgovaraće po odredbama Krivičnog Zakona, a suspendirat će se od vršenja prakse sve dok se djelo ne islijedi.“

§ 172.

„Ko trudnoj ženi na njen zahtjev ili pristanak da kakvo sredstvo ili učini da plod pobaci, kazniće se strogim zatvorom. Ako to učini liječnik, apotekar, babica ili lice koje to vrši za nagradu, kaznit će se robijom do 5 godina. Liječnik ili babica kaznit će se zatvorom do godinu dana i u slučaju ako već započeti pobačaj dovrši a o tome ne izvijesti nadležnu vlast u roku od tri dana.“

Tako je uz brojne druge poznat sudski proces u Bjelovaru 24.3.1891. godine protiv M.J. koja je bila optužena da je „hotice prouzročila pometnuće“, te protiv A.S. koja je „ovoj u tu svrhu priredila napitak“. Sudski vještaci bili su poznati bjelovarski liječnici dr. Herman Fischer i dr. Isidor Schlick, dok je odvjetnik došao iz Zagreba za jednu od okrivljenih. A.S. je bila oslobođena optužnice, dok je M.J. kojoj je izvršen pobačaj kažnjena s 14 dana zatvora, i to po paragrafu koji kaže: „što nije porod nikome prijavila, nego ga je zatajila“ (1).

NADRIPRIMALJSTVO U PRAKSI

Uvjeti rada i života u zdravstveno neprosvjedenim krajevima, higijenski minimalni uvjeti i primitivna spoznaja života, rađanja, materinstva i puerikulture rezultirali su nadriprimaljskim postupcima tijekom trudnoće, porođaja, „liječenja“ neplodnosti i drugih ženskih bolesti, izazivanja pobačaja i čedomorstva.

POROĐAJ

Porođaj je bio mistika i obavijen velom nadriprimaljstva i tobožnjeg čudotvorstva (teurgijom). Prilike na selu bile su vrlo primitivne i zaostale. Tadašnje primalje obavljale su pomoć pri porodu u minimalnim higijenskim uvjetima. Postoje zapisi o mazanju ruku kojekakvim mastima prilikom obavljanja unutrašnje pretrage ili pokušaja okreta ili izvlačenja djeteta iz maternice (*extractio fetus*). Kod potonjih „nadriprimaljskih zahvata“ gotovo uvijek je rezultat bio isti: smrtni ishod majke i djeteta (9). U nekim selima bilogorsko-moslavačkog kraja porođaji su se obavljali u štagljevim ili štalama, daleko od očiju ukučana. Porođalo se na slijedeći način: u staji se donio kup svježe slame, prekrio se ponjavom, a primalja i roditelja tako satima ostajale do poroda, uz petrolejsku lampu u nemogućim higijenskim uvjetima s naravno često lošim perinatalnim ishodom za roditelja i novorođenčce. Seoske priučene „babice“ nisu naravno ništa radile oko porođajnog kanala, nego se njihova pomoć svodila samo na „tiskanje trbuha“, upiranje u leđa, uputa „puhanja u staklenu flašu“ kako bi se roditelja što bolje napinjala i prije porodila. Naravno da je ovakva „pomoć“, ako se priroda nije pobrinula sama za dobar tijek poroda, često završavala već poznatim uzrocima smrti roditelja poput razdora maternice i iskrvarenja. Ove su smrti roditelje godinama prepričavane, ove babice proklinjane, a u župnim Maticama umrlih stoji „umrla u porodu“ ili „umrla u teškim mukama rađajući“ (1). Sve do Semmelweisova otkrića antiseptičke pomoći u porođaju i babinju karbolnom kiselinom sredinom XIX. stoljeća i nakon smrti tisuća roditelja i babinjača od babinje groznice (puerperijske sepse), glavnim uzrocima su bila proglašavana nepovoljna atmosfersko-kozmičko-teurgijska zbivanja (10). Ovi primjeri prisjećaju na srednjovjekovno (ne) higijensko mračnjaštvo, neprosvjedenost, primitivizam i praznovjerje, jer su porođaj i roditelja trebali biti dalje od ukučana i svakodnevice.

KRIMINALNI POBAČAJI – „pometnuće“

Bazala navodi da su pojedini postupci izazivanja pobačaja došli u naše krajeve za vrijeme srednjovjekovne osmanlijske okupacije i, nažalost, udomačili se u svakodnevici (11). Naime, turskim pravilnicima pobačaje su obavljale osobite primalje, nazivane „kanli-hebe“, u prijevodu „krvave primalje“, koje su svoju službu obavljale na turskim dvorovima vješto pobacivajući sultanove žene. Kasnije se njihov posao prenio i na niže slojeve društva, jer su one postajale svojevrsne savjetnice i prijateljice žena koje nisu željele djecu, a neželjeno su ostajale trudne. Problemi kriminalnog pobačaja u Hrvatskoj primjećivao se kroz desetljeća. Pobačaje su izvodile primalje i nadriprimalje, ali i same žene. Kako su pobačaji bili zakonom zabranjeni, žene su pribjegavale ovom zahvatu same (raznim korjenastim povrćem, iglama, vretenom, naizmjeničnim kupkama u toploj i hladnoj vodi, sjedećim vrućim kupkama, namakanjem nogu u vruću vodu, skakanjem s visine o tlo, teškim fizičkim radom-kopanjem ili „guranjem panja po dvorištu“, trljanjem trbuha, mazanjem trbuha jakim mastima ...) ili su tražile pomoć kod primalja, nadriprimalja i seoskih žena koje su spremale „razne napitke“ od kojih se valjda moglo izazvati pobačaj (1,5,11,12).

Najčešće se pobačaj izazivao stavljanjem korijenja raznih biljaka u rodnicu i maternicu, pijenjem čajeva i napitaka raznih biljaka s uterotoničkim djelovanjem, ubadanjem ploda iglama ili izazivanjem krvarenja. Kriminalni se pobačaj izazivao jednokratnim ili višekratnim ubadanjem navedenih aborterskih pribora u maternicu ili postavljanjem korijena u vrat maternice i izazvale dilataciju i prokidanje vodenjaka (1,3,9,11). Primalje su najčešće upotrebljavale metalne urinarne katetere kojima su učinile prokidanjem vodenjaka (jatroguenu amnionomiju) i time započele pobačaj koji bi završio potpunim ili nepotpunim pobačajem, odnosno nerijetko febrilnim-septičnim pobačajem. Tradicijski, u Slavoniji su žene pak, kaziva Bazala, dobivale za miraz metalni ili stakleni kateter što je već bio pravi običaj prilikom darivanja mladenke, kada su ju iskusne babe-nadriprimalje upoznale s instrumentom i načinom abortiranja (11). Nerijetko su ovakvi pokušaji pobačaji završavali smrtno zbog septičkih komplikacija nastalih nesterilnim instrumentima ili priborom te intoksikaciji zbog popijenih pripravaka. Naravno da su mnoge od njih uslijed komplikacija završavale na mjesnim grobljima pokapane od očiju javnosti, bez svećenika u najvećoj sramoti za obitelj.

Često se primjenjivalo umetanje ili „bušenje“ vretenom (dio kolovrata), gušćim ili račjim perom. Narodne predaje tumače kako je najbolji rezultat pometnuća davalo pero iščupano iz krila divlje guske (1,5,11). Vjerujući da su ovakvi načini kriminalnoga pobačaja u našim krajevima nestali, nedavno je objavljeni rad s izazivanjem kriminalnog pobačaja ubadanjem štrikače igle u trbuh koji je izazvao akutni abdomen, krvarenje, smrt ploda i izazvao hitnu operaciju s odstranjenjem maternice i mrtvoga ploda. Radilo se o nepsihotičnoj bolesnici, lošijeg socijalno-ekonomskog stupnja (13).

Nadriprimalje su kriminalne pobačaje najčešće izazivale upravo gušćim perom, vretenom, korijenjem, iglama za heklanje (*njem. Häckelnadel*). Neke su to izvodile toliko vješto da premašuje sva očekivanja, kaže Bazala, gotovo virtuozno, pogotovo u Slavoniji (11).

Najpopularnije je ipak bilo korjenasto povrće i biljke: peršun, pirika, vodeni ljljan, mrkva, rusomača, kukurijek, nedirak, a najomiljeniji je bio sljez. Njegov korijen bio je prodavan po selima za skupe novce, pogotovo ako je bilo već poznatih uspješnih pobacivanja (11). Pitomi sljez nazivan je i trandovilo, koji se uzgajao, kao i kukurijek, uz rubove vrtove ili voćnjaka, pokraj vratašca što je tada značilo da u toj kući ima djevojaka za udaju. Sljez koji se morao ostrugati, oprati u toploj vodi i sapunici, prokuhati i skratiti na duljinu 4-5 cm te takav ugurati u rodnicu gdje je izazivao prije svega upalu, a onda i posljedični nerijetki septični pobačaj, ili pak direktno u maternično ušće gdje je sljezov korijen bubrio i izazvao abortivni učinak. One žene koje nisu umrle u ovoj nakani, bile su zbog krvarenja iscrpljene i blijede pa je do danas sačuvana kletva „*Trandovilo-sto te muka ulovilo*“ (5).

U bilogorske krajeve za pobačaje se upotrebljavao korijen pitomoga sljeza (*Malva Rqsea*), podanak crnoga kukurijeka (*Ranunculus acer*) i sjeme nedirka (*netik, lijepi dečko, netek*). Potonja dva otrovna su biljke (5). Česti je abortiv bilo i korjenje biljke rusomače (*Bursae pastoris*), koje su stavljale u rodnicu, ili ako su slučajno pogodile u sam vrat maternice. Tradicionalno se rusomača koristi za zaustavljanje krvarenja u probavnom traktu, iz mokraćnih puteva, maternice, hemoroida, krvarenja iz nosa i malih površinskih rana (1).

Razni pripremljeni napitci primjenjivali su se kao abortivi. Tako su bili omiljeni dekokti od lovorova ili bršljanova lišća, plodova bunike, šafrana, kukurijeka, drastike, sabina, peršuna ili klinčića. Ulje potonje biljke bilo je oficijelni lijek protiv zubobolje koji se mogao nabaviti u svakoj ljekarni, pa se „javno“ koristio kao abortiv. Kao abortiv bio je poznat i fosfor koji se dobivao struganjem fosfornih žigica, koje su naravno izazivale i otrovanje fosforom te smrt. U etnohistoriografiji, poznata je bila i pjesma o kukurijeku kao spasi neželjene trudnoće: „*Vidiš majko onaj brijeg, tamo raste kukurijek. Donesi mi kukurijeka, meni nema drugog lijeka.*“ (11).

ČEDOMORSTVA (lat. Infanticidium)

Poznato je da su nadriprimalje posezale za raznim oblicima „uklanjanja“ plodova, odnosno čedomorstva - infanticida („aktivne ili pasivne eutanazije“): od utapljanja djece u rijekama starog Rima (koju je zabranio rimski car Konstantin Veliki 313. godine nakon Krista), izlaganja nedonoščadi ili nakazne djece nepovoljnim atmosferilijama ili zvijerima (npr. Tajgatske stijene), izgladnjivanjem, zanemarivanjem u njezi, ispuštanjem krvi iz pupkovine po rođenju... (1).

U Dubrovačkoj republici bili su poznati slučajevi čedomorstva, najčešće nezakonite (izvanbračne) novorođenčadi koje su izvršavale nadriprimalje i same majke (ubojstvom maljem, klanjem, bacanjem djece u jame, škrape, more, zahodske jame, zakapanjem u gustišu, zemljanom podu), ili tadašnje primalje. Ove su neželjene trudnoće najčešće bile prikrivene, tajne (*lat. graviditas tecta*) oblačenjem širokih haljina, stezanjem struka... Porođaji iz takvih trudnoća obavljali su se tajno, daleko od očiju ukučana (*lat. partus tectus*), rijetko uz stručnu pomoć, a novorođenčad u najboljem slučaju ostavljena pred vratima crkve, nahodišta, drugih kuća te na cestama. Nadriprimalje su skupljale i mljele snijet, pšeničnu plijesan koja sadrži ergotalkaloide, jake uterotonike, koje izazivaju trudove i time pobačaj ili prijevremeni porođaj ovakvih neželjenih trudnoća (1,11,12).

Poznati su i oni ekstremni primitivni primjeri čedomorstva u zemljama Balkanskoga poluotoka: tadašnje babice sa svekrvom znale su nerijetko „ukloniti“ novorođeno čedo, a da roditelja nije ni znala za to, te ga nerijetko i živa pokopati ili još gorje, zapuštati u njezi, izgladnjivati, ostavljati bez pažnje, ubiti ga stavljanjem na lopati u krušnu peć !!!! Malformirana novorođena djeca eutanazirana su najčešće od strane primalja ili seoskih nadriprimalja. Šeparović navodi da se zbog sramote roditelja zbog rođenja

nakaznog djeteta („nakažče“, „nagrđče“) ovakva novorođenčad zanemaruju u njezi i zbog neishranjenosti umiru (Janja u Bosni, planina Kosmaj). Također navodi da Srbi na Majeveci te po selima oko Bileće babica i svekrva uklone odnosno čedomore, a da majka to i ne zna. Poznato je da su babice nakon rođenja neželjenoga djeteta ili nagrđča, djecu usmratile, najčešće gušenjem stavljanjem u usta tkanine, iskrvarenjem-ispuštanjem krvi iz pupkovine te prijavile kako je dijete mrtвороđeno (14).

Nerijetko je „liječenje“ ženskih bolesti (krvarenja, neplodnosti, upala) bilo sve samo ne ljudski postupci. Uz neizostavno vraćanje kod neplodnih parova, žene su zbog krvarenja iz rodnice, a na savjet „baba iz sela“, stavljale sebi u rodnicu konjsku balegu (!) „za izlječenje“, a druge, pak, za zaštitu od začeca klupko ovčje vune ! Ovi se slučajevi opisuju donedavna u garešničkome kraju (1).

RASPRAVA

Zadarski liječnik i fizik, dr. Lalah je zapisao svoje viđenje seoskog primitivnog nadriprimaljstva koji je još uvijek vladao u zabitim krajevima na prijelazu 19. u 20. stoljeće, posebice u Dalmaciji, ali i u kontinentalnoj Hrvatskoj:

„Žene stare prijava, sasvim prilične Makbetovim vješticam, pohagajaju ne samo roditelje, već i ostale bolesnike. Što je više gadno što ta baba nareguje, to više onaj od Boga zapušteni narod njoj vjeruje.“ (15).

Srednjovjekovno vještice nadriprimaljstvo, praznovjerje i navedeni nepovoljni vitalni pokazatelji inducirali su austrijsko carstvo da u sklopu svojih prosvjetiteljskih nakana organiziraju zdravstvenu skrb pučanstva, s posebnim naglaskom na zaštiti materinstva, odnosno primaljstva i porođništva (1,16,17). Dva su razloga zavisna jedan od drugog bila temeljna za osnivanje primaljskih tečajeva i škola sredinom XVIII. stoljeća:

- zbog visokoga pomora novorođenčadi, dojenčadi, roditelja i babinjača,
- zbog otklanjanja višestoljetnog srednjovjekovnog mračnjačkog nadriprimaljstva.

Izučene, školovane primalje su školovane u tadašnjim primaljskim učilištima ili su, rjeđe, morale polagati ispit pred županijskim fizikom i tako su dobivale dozvole za rad, pa su stjecale naziv ispitane (aprobirane, licencirane) primalje. Morale su prijaviti svoj rad, postaviti ploču sa svojim imenom i zanimanjem na svoju kuću i redovito se odazivati pozivima trudnica, roditelja i babinjača. Bile su osobe prvog kontakta s osjetljivom populacijom. Za svoj su rad bile odgovorne liječnicima i vlastima.

Tako su primalje uz liječnike i kirurge-ranarnike, jedini školovani zdravstveni djelatnici koji samostalno mogu obavljati svoju djelatnost temeljem zakonskih propisa. U navedenim zakonskim aktima, između ostalih, jasno su stajala prava i obveze primalja:

- neće se dati zavesti da izvrši pobačaj (pometnuće, odstranjivanje), podmetanje ili mijenjanje djeteta
- čuvat će kao tajnu sve što sazna tijekom vršenja svoga zvanja
- krstit će dijete u majčinoj utrobi u slučaju životne opasnosti
- savjesno će obavljati svoju dužnost
- bit će pokorena pretpostavljenima, liječnicima (1,2,10,16,17)

S jedne strane primalje su bile osobe s vrlo značajnim utjecajem na odnose u zajednici, poput savjetnice za bračne i predbračne odnose, higijenu, puerikulturu itd. Bile su poveznica između zvanika i puka u svim životno važnim zbivanjima, tako da su čedne i moralne primalje puzerane na pijedestale slave, a crkva ih nazivala pomoćnicama (njem. *Bademütter Helferinnen von Kirche*) (12).

S druge strane, Crkva je nemilice proganjala sve one koje su se bavile nadriprimaljstvom i „nečasnim radnjama“ što je bilo ozakonjeno u invizijskom udžbeniku (*Lehrbuch für Inquisitoren „Hexenhammer“, lat. „Malleus maleficarum“*) iz 1648. godine gdje je deciderala: „*Katolička vjera nema opasniju neprijateljicu od primalje!*“ (njem. *„Der katholische Glaube hat keine gefährlichen Feinde als die Hebammen“*) (3,12). Vještice ludilo koje je vladalo tijekom srednjega vijeka, sudski su medicinari pokušali regulirati ozakonjenjem zajedno sa svjetovnim vlastima. Tako je u XVI. stoljeću nizozemski liječnik Jochan Vier objavio djelo *„De praestigiis demonum et ineantationibus ae veneficiis“* gdje istupa vrlo smjelo za ono vrijeme, osuđuje praznovjerje i smatra da su ljudi koji osuđuju vještice psihički bolesnici i neuračunljivi. I slavni francuski kirurg Ambroas Pare napravio je značajne pomake u sudskoj medicini, no u porodničko-ginekološkoj struci bio je tipično srednjovjekovnog mišljenja: pobačaj izvršen prije tri mjeseca trudnoće zahtjeva samo novčanu kaznu, a poslije toga roka smrtnu, jer je smatrao da se zloduh već uselio u tijelo i plod se preobrazio u čovjeka. Za neplodnost kod žena optuživao je vješice i vještice: smatrao je da zavezuju iglice i time izazivaju neplodnost kod žena, a da vještice rađaju odjednom 20-30 djece, a nekada i 365, koliko ima dana u godini (1). U našim krajevima do ukidanja progona vještica tijekom XVIII. stoljeća od strane carice i kraljice Marije Terezije i stavljanja izvan snage inkvizicijskog zakona *„Malleus Maleficarum“*, porođništvo je bilo i dalje povezano s neustručnim i neukim vođenjem porođaja, a primaljstvo su obavljale samouke iskusne žene. U gradu Zagrebu se spominje slučaj (primalje) pupkorezačice Dorice Fuček iz Kapucinske ulice, koja je bila optužena da je svojom činima začarala dijete te se ono rodilo s vodoglavicom (hidrocefalusom). Međutim, ona je sudu tumačila da hidrocefalus nastaje zbog astroloških uvjeta i tako se obranila i spriječila smrt lomačom (1).

I u tadašnjim državnim rodilištima uz učene zdravstvene djelatnike, situacija je bila nerijetko u sprezi s nadriprimaljstvom i kriminalom, što je i procesuirano. Metz-Becker opisuje u preglednom kriminalističko-forenzičkom radu zbivanja u rodilištu u Marburgu (*Marburger Gebärhaus, Marburger Accouchiranstalt*) tijekom 19. stoljeća, koja su kriminalistički procesuirana (18). Marburško rodilište imalo je profesora, kućnu primalju, nadprimalju i praktikante te učilište s anatomskim preparatima (među kojima je i zdjelica kućne primalje *Hausshëbamme Nöll*). Profesor Stein učinio je prvi carski rez 1783. godine, a obavljao je i instrumentalno dovršenje poroda klijestima (forceps) u oko 20 % slučajeva u tom rodilištu. Pedesetih godina 19. stoljeća, rodilište je imalo godišnje oko 200 porođaja. Poznato je bilo da su ova rodilišta bila i nahodišta isključivo za neudate majke s nezakonitom djecom. Sva mrtвороđenačad, umrla novorođenčad, dojenčad, trudnice, roditelje i babinjače morale su biti obducirani u institutu-rodilištu, odnosno anatomskom teatru. Zbog nemogućih uvjeta hospitalizacije i odnosa liječnika, kirurga i primalja s bolesnicima, trudnice i babinjače poslale su peticiju direktoru rodilišta u lipnju 1850. godine o nemogućim uvjetima u rodilištu, napose protiv rada i ophođenja gospođe *Oberhebamme* (nadprimalje) Textor koja im je razrijeđivala juhu, vikala na njih, nije presvlačila posteljenu iza umrle trudnice, šikanirala trudnice i babinjače Navode životinjski, bestijalan odnos prema njima. U rodilištu nije respektiran život, ali niti smrt. U očima crkve ovakvo rodilište nije imalo pozitivnog odjeka, zbog same činjenice svoga postojanja za neudate majke i izvanbračnu djecu, a samim time zakonitih krštenja novorođenih nije biti bilo. Kirurzi koji su pozivani na operacijsko dovršenje porođaja radili su na živo-bez anestezije, u septičnim uvjetima, uz krikove, uvijek s istim ishodom: mrtvim djetetom i nerijetko mrtvom majkom, kako navodi autorica članka, u mijazmičkom ozračju. Procesuirani su eksperimenti s trudnicama i infanticidiji (čedomorstva) utapanjem u hladnu vodu (18).

Nadriprimaljstvo je stoljećima ostavilo tragične tragove svoga djelovanja u cijeloj Europi i Hrvatskoj. Neprosvijetlost, zdravstvena nekultura, praznovjerje, teurgija i običaji ostavili su za sobom tisuće pokojnica, ponajviše mladih žena umrlih od komplikacija septičnih pobačaja i neustručnog vođenja porođaja, brojne umrle novorođenčadi... Trudnoća, porođaj i babinje bila su mistificirana stanja gdje je nadriprimaljstvo i srednjovjekovno vještice nalazilo svoje mjesto. Kriminalni pobačaji, čedomorstva, brojne smrti roditelja i babinjača te novorođenčadi kao rezultat nadriprimaljstva bila su zakonom terećena. Isprva povezivajući s vješticama, a nakon ukidanja *„Malleus maleficarum“* u doba prosvjetiteljstva i ozakonjenja primaljstva, pojedine komponente nadriprimaljstva ipak sporo nestaju iz svakodnevice i viđaju se donedavna u našim krajevima kao značajan javnozdravstveni problem.

LITERATURA

1. Habek D. Povijest primaljstva, porođništva i ginekologije bjelovarskoga kraja. Grad Bjelovar i Županija Bjelovarsko-bilogorska. Čvor, Bjelovar; 2008.
2. Habek D. Primaljstvo i prve primalje u Bjelovaru 1756-1856. Arh Hig Rada Toksikol. 2008;3:223-32.
3. Gössner S. Hexenwahn und Hexenprozesse in Kärnten von der Mitte des 15. bis zum ersten Drittel des 18. Jahrhunderts. (Ph. D. Thesis), University of Graz; 1955.
4. Nikolić Z. Gradska kultura u djelima Jurja Habelića. Zbornik odsjeka povijesnih znanosti Zavoda za povijesne i društvene znanosti HAZU 19. Zagreb, 2001;209.

5. Matunci GM. Pučka intima. Pučki kalendar Bjelovarsko-bilogorske županije, Čvor Bjelovar 1999;142-144.
6. Lobmayer A. Primaljstvo. Učevna knjiga za primalje. Kraljevska Hrvatska-Slavonska-Dalmatinska Zemaljska Vlada, Zagreb; 1898.
7. Lobmayer A, Durst F. Primaljstvo. Učevna knjiga za primalje. Hrvatsko-Slavonska Dalmatinska zemaljska vlada Zagreb, 1913.
8. Durst F, Stajić M, Zalokar A. Udžbenik za babice. Nauka Zagreb, 1932.
9. Tutzke D. Über statistische untersuchungen als Beitrag zur Geschichte des Hebammenwesens im ausgehenden 18. Jahrhundert. Centaurus 1956;4:351-9.
10. Hilpert C. Mainzer Hebammen in früheren Jahrhunderten. Frauenbüro Mainz, 2005.
11. Bazala V. Poviestni razvoj medicine u hrvatskim zemljama. Hrvatski izdavački bibliografski zavod Zagreb, 1943; 127-129.
12. Schobess R. Die Bademutter von Herberhausen. Zeitschr Niedersachsen Nr. 3. Hannover, ožujak 2000;48.
13. Hrgović Z, Erman Vlahović M, Bobić-Vuković M, Habek D. Criminal Autoabortion by Piercing the Abdomen with a Knitting Needle. Geburtshilfe Frauenheilkd 2002; 62:74-76.
14. Šeparović Z. Pravno-medicinski aspekti otkrivanja nakaznih fetusa. U: Kurjak A. i Zergollern-Čupak Lj. Pravo na život i pravo na smrt. Medicinsko-pravni aspekti otkrivanja nakaznih fetusa. JUMENA 1982;31-46.
15. 175. godina od početka rada Primaljske škole Zadar. Medicinska škola Ante Kuzmanića, Zadar 1996;5-35.
16. Androić M. Primalje u 18. stoljeću. Varaždinske vijesti No. 1312: Varaždin; 1970.
17. Piasek G. Primalje i primaljstvo Varaždina u drugoj polovici osamnaestog i u devetnaestom stoljeću. Ogranak Matice Hrvatske Varaždin, 1994;131-5.
18. Metz-Becker M. Wo „die Doctoren (...) garstig mit den Weibsleuten umgingen (...)“. Das Marburger Accouchirhaus aus der Sicht der Frauen. Zentralblatt Gynak 2002;10;389-394.

Kontakt

Doc. dr. sc. Dubravko Habek, prim. dr. med., znanstveni savjetnik
Klinika za ginekologiju i porodništvo Kliničke bolnice "Sveti Duh", Zagreb
Sveti Duh 64, 10000 Zagreb
fax: 01 3745534
e-mail: dubravko.habek@os.t-com.hr